

ГЕНОЛОГІЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ САКРАЛЬНИХ ЛАТИНОМОВНИХ ТЕКСТІВ

Статтю присвячено проблемам сучасної генології, зокрема, специфіці сакральних текстів як жанру мовної комунікації. Запропоновано класифікації сакральних текстів з опорою на можливі критерії їх упорядкування. Розмежовано поняття заговору (замовляння), наговору, прокляття.

Ключові слова: генологія, класифікація, сакральний текст, замовляння, наговор, прокляття.

Найдавніші сакральні тексти – це унікальні пам'ятки людської культури, що значною мірою визначають світогляд та світовідчуття цілих народів, їх системи цінностей та картини світу. Вони містять в собі інформацію про багатовіковий досвід людського буття, і, відповідно, є безцінним джерелом знань про особливості життя, традицій, культури певних етносів.

Сакральні тексти завжди були об'єктом міждисциплінарного наукового дослідження, внаслідок чого сакральний текст ставав і є предметом аналізу релігієзнавців, філософів, істориків, лінгвістів, психологів, культурологів, тощо. Проте генологічний аспект вивчення сакральних текстів опрацьований ще недостатньо.

Об'єкт нашого дослідження – сакральність як лінгвістичний феномен.

Предмет дослідження – генологічний аспект сакральних латиномовних текстів.

Мета – запропонувати універсальну жанрову класифікацію сакральних латиномовних текстів. З цією метою було: 1) здійснено короткий огляд традицій вивчення генології, зокрема сакральних текстів; 2) проаналізовано походження та природу таких сакральних жанрів, як замовляння, наговор, приворот; 3) розглянуто різні критерії класифікації сакральних текстів.

Насамперед звернімося до характеристики новітньої предметної ділянки у мовознавчій науці під назвою «генологія», яка останнім часом оформилася в досить перспективний напрям антропоцентричної лінгвістики, що має паралельну номінацію – жанрознавство (генристика) [Арутюнова 1998; Барнет 1985; Бацевич 2003; 2005; Дементьев 2000; Дерпак 2005; Седов 1998, 2004; Шмелёва 1995; Van Dijk 1990]. Проте у сучасній науці ще не досягнуто єдності в розумінні лінгвістичної природи жанрів.

Традиційно під генологією (грец. γένος – рід і λογος – вчення) розуміють розділ у теорії літератури, присвячений дослідженню літературних жанрів (родів, видів). Термін запропонував французький учений П. Ван Тіж в 30-ті ХХ ст. Генологія – наука, котра своїми коренями сягає «Поетики» Аристотеля і є однією з найдавніших галузей теорії літератури. У класичному розумінні генологія представлена в праці Н. Буало «Мистецтво поетичне» (1674). У ХХ ст. з появою змішаних жанрів змінився характер генології. До сьогодні точаться дискусії з приводу того, який характер має сучасна генологія: теоретичний чи історико-літературний.

Першим проблему жанрів мовлення у лінгвістичному вимірі порушив визначний філософ і філолог ХХ ст. М. М. Бахтін (1895–1975). Вчення про жанри мовлення складає один із аспектів бахтінської філософії мови, яка відбиває тільки один бік його цілісної концепції культури. У монографії «Проблема мовленнєвих жанрів» М. М. Бахтін розмежовує мовленнєве спілкування, висловлення як його одиницю і мову, що надає засоби для побудови висловлень [Алпатов, 2001].

Мовленнєвий жанр М. М. Бахтін визначав як категорію, що дозволяє пов'язати соціальну реальність із мовною реальністю. Жанри мовлення вчений називав «приводними ремнями від історії суспільства до історії мови» [Бахтин, 1996]. На сьогодні генологічні виміри сакральних текстів ще не дістали достатнього науково-лінгвістичного висвітлення.

Такі дослідники, як В. Г. Адмоні, Н. Б. Мечковська, І. О. Кривелєв, Т. Брукхардт неодноразово підкреслювали специфіку сакрального тексту як культурно заангажованого явища. За термінологією В. А. Кухаренко, сакральні тексти є закритими системами, тобто вони завершені, їх елементи не підлягають подальшому розвитку, вилученню або заміні. Це означає, що вони не можуть бути ані переглянуті, ані піддані подальшому розвитку: лише витлумачені [Кухаренко, 2003].

У лінгвістиці набуло поширення поняття «сакральні тексти», під якими розуміються практично всі види релігійних текстів. В. Г. Адмоні вважає сакральними всі види релігійних текстів на підставі наявності в них «певної частки сакральності». Класифікація мовних текстів за В. Г. Адмоні значною мірою ґрунтується на виокремленні різних аспектів мовної комунікації. Автор називає вісім аспектів, кожен з яких передбачає наявність низки типів висловлювань, що мають специфічні риси. Однак, як вже було вище зазначено, В. Г. Адмоні під текстами розуміє тільки відтворювані висловлювання, розраховані на більш-менш тривале існування, на протидію разовим висловлюванням, що їх вимовляють з установкою на досягнення безпосередньої комунікативної мети в даній комунікативній ситуації.

Основною сферою застосування разового висловлювання є усне мовлення, що проявляється найчастіше у вигляді діалогу різного характеру (побутовий, виробничий, науковий і навчальний, «парламентський» і «мітинговий», судовий і адміністративний, військовий). Кожен з представлених вище видів діалогічного спілкування передбачає наявність численних різновидів залежно від цільового призначення комунікації. Серед відтворюваних висловлювань В. Г. Адмоні розрізняє сакральні, утилітарні і художні тексти, а також тексти звукової масової комунікації [Адмоні, 1994].

Як зазначав Ш. Баллі ще у 1932 р., сакральні тексти на той час і досі ще залишаються поза проблемним полем сучасної лінгвістики: не запропоновані засади загальноприйнятої їх класифікації. Зрозуміло, що в основу типології текстів містичного характеру можуть бути покладені різноманітні критерії. Нижче представлена спроба розмежування містичних текстів¹ з опорою на поняття диктуму та модусу. Під диктумом Ш. Баллі розуміє «вираження судження про факт», або фактичний зміст висловлення, а під модусом – «різні відтінки почуття чи волі», або оцінка висловлення [Баллі, 1932].

¹ Тут і надалі терміни «сакральний» та «містичний» використовуємо як синоніми.

В аспекті типології текстів містичного характеру виявляють свою дієвість виділені Н. Д. Арутюновою класи модусів породження і сприйняття текстів, сформовані з опертям на концепцію, згідно з якою «ключ до семантики суб'єкта лежить у його предикатах». Важливими також слід уважати спосіб і форму втілення текстів. Із урахуванням цих критеріїв вчена виділяє низку модусів, релевантних для типології сакральних текстів:

1. Модус перцептивний.
2. Модус епістемічний (когнітивний, ментальний).
3. Модус емотивний.
4. Модус вольовий.
5. Модус втілення тексту: а) усний; б) писемний; в) друкований; г) комбінований, який суміщає знаки різних семіотичних систем.
6. Модус форми втілення тексту: а) монологічний; б) діалогічний; в) полілогічний [Арутюнова, 1990].

З опорою на низку традиційних понять, а також категорій сучасної прагматично зорієнтованої лінгвістики, В. Е. Чернявська запропонувала класифікацію сакральних текстів на основі таких критеріїв:

- 1) основна (провідна) текстова функція;
- 2) тематичні особливості текстів;
- 3) спосіб (способи) представлення змісту зображуваного;
- 4) комунікативні ознаки текстів;
- 5) мовні засоби і категорії (лексичні, морфологічні, синтаксичні) втілення того чи того тексту [Чернявська, 2009].

У сфері власне сакральних текстів найважливішими критеріями розмежування текстотипів – культурно-історичних моделей текстів з окремими функціональними та структурними особливостями – виступають: спосіб представлення змісту зображуваного, зокрема, «позитивний» (катафатичний) чи «негативний» (апофатичний); використання чи невикористання художніх засобів; образ (модель) адресанта, автора тексту; образ (модель) адресата – «споживача» тексту; тип модусу і модальності тексту.

Дослідження характеру сакрального тексту на рівні його універсальності показало, що універсальність тексту є обернено-пропорційною складності його символіки і форми: чим складніший ритуал (багато символів, складні форми), тим більше локальної і соціально-структурованої інформації він містить; чим ритуал простіший (мало символів, прості форми), тим більш універсальним є його призначення [Тернер, 1983].

Вважаємо, що вдаючись до класифікації латиномовних сакральних текстів, можна спиратися на різні критерії:

1. Зміст – виділення побутових, любовних, лікувальних, воєнних, релігійних текстів.
2. Стиль, мова написання.
3. Хронотоп написання.
3. Авторство (його наявність або відсутність). Авторські тексти представлені у творах Овідія, Марціала, Секста Проперція, Апулея, Плавта, Вергілія, тощо.
4. Мотив використання.

5. Форма представлени: ритмовані/ не ритмовані.

6. Наявність/відсутність ритуалу.

З іншого боку, всі сакральні тексти за критерієм сфери їх використання можна поділити на дві групи:

- Магічні (ритуальні) тексти – заляття побутової магії для захисту, лікування від хвороби, привернення удачі, таблички проклять, а також тексти любовної магії : наговори, замовляння, привороти або присушки.

- Релігійні (універсальні) тексти, зокрема тексти військового характеру (заляття на полі бою), представлені у творах Тіта Лівія, Салюстія. Також слід додати до цих текстів тексти молитов до богів.

У свою чергу, магічні ритуальні тексти можуть бути класифікованими під кутом зору 6-ого критерія (наявності/відсутності ритуалу). Як видається, саме безритуальні тексти, до яких належать побутові прокльони як акти мовної комунікації, написи на табличках проклять та літературні прокльони (авторські тексти), є незаангажованим об'єктом дослідження з огляду на чітку окресленість його меж.

Якщо взяти до уваги номінативний аспект сакральних текстів, то виділяються наступні:

1. *Tabulae defixiones*– таблички проклять, надряпані на свинцевих пластинах.

2. *Imprecatio*– прокляття, переважно написані родичами на надгробках, звернені до вбивці.

3. *Incantamentum* – заляття, магічна формула.

4. *Laminae ignora biter litterae*– таблички, вкриті невідомими письменами, які використовувались у ритуалах.

5. *Devotio* – прокляття, пожертва підземним богам.

6. *Deprecatio* – насилання прокльонів.

7. *Consecratio* – магічне заляття з ритуалом.

8. *Preces* – молитва, прокляття.

9. *Profiscini* – заляття, написане на амулеті від зурочення.

Очевидно, що магічні заляття, таємничі слова та формули є хронологічно пізнішими від простих посвят богам. Перші свідчення про наговорі зустрічаємо в XII таблицях.² Цей наговорі був спрямований не на людей, а на плоди (*nequis alienos fructus excantassit*).

Дослідник латинських сакральних написів І. В. Помяловський наголошує на відмінності між наговором, прокляттям і замовлянням. Зокрема він зазначає, що замовляння, які накликають зло, є наговорами, а ті, що відвертають зло – замовляннями. Прокляття ж, за його логікою, – це форми зурочення, спрямування зла на людину.

Передусім необхідно визначитися з тим, що таке наговорі та чим він відрізняється від замовляння. Наговорі (*incantatio* або *defixio*), як показує сама етимологія, – це формула, за допомогою якої на певну особу накликається гнів богів. Ідея такої посвяти богам полягає в тому, що особа, яка стає жертвою підземних богів, повинна потрапити під їх безпосередній вплив, який через характер самих божеств не може не бути згубним. Приворот також відрізняється від наговору. Спільним для них є те, що

² XII таблиць (лат. *Duodecim tabularum*) 451—450 до н. е. — кодифікація державного закону від народу (*lex publica*) у Стародавньому Римі, які регулювали практично всі галузі життя.

певна особа піддається впливу божества, але при наговорі – це згубний вплив, а при привороті – примус одної особи покохати іншу. Слід зазначити, що в любовному привороті може бути використаний і наговор як мовне вираження помсти за зраду чи погрози за відмову в коханні. Любовний приворот міг писатися і на *tabulae defixiones*³, якщо необхідно було водночас і нейтралізувати суперника, і завоювати прихильність об'єкта любовних зазіхань.

Приклади таких поєднань зустрічаємо у творах римських поетів Вергілія (лат. Publius Vergilius Maro; 70 р. до н. е. – 19 р. до н. е.) та Марціала (лат. Marcus Valerius Martialis; бл. 40р.– 105р. н. е.) у вигляді любовних закліть:

Limus ut hic durescit et haec ut cera liquescit

Uno eodemque igni, sic nostro Daphnis amore. (Vergilius, Eclogae 8, 80-81)

(Як глина ця затверділа, так і віск розплавиться у вогні, так і любов нашого Дафніса.)

Non amet hanc vitam quisquis me non amat, opto,

Vivat et urbanis albus in officiis. (Martialis, liber 1, 55)

(Той, хто мене не любить, нехай в житті нікого не полюбить. Бажаю, щоб він жив змарнілим).

Не менш цікавим автором, що використовує сакральні тексти любовних закліть, є Апулей⁴. У «Метаморфозах» він пише про чаклунство Памфілі, яка бажала приворожити юнака, що їй сподобався. З цією метою вона використовує все необхідне: пахощі, дощечки, написані невідомими літерами (*laminae ignorabiter litterae*), останки затонулих кораблів та рештки вже оплаканих і похованих трупів: *Priusque apparatu solito instruit feralem officinam, omne genus aromatiset ignorabiliter lamminis litteratis et in felicitum navium durantibus damnis <repletam>, defletorum, sepultorum etiam, cadaverum expositis multis admodum membris.* (Apuleius, Metamorphoses, liber 3, 17).

Цілком можливо, що спочатку існувала проста молитва, в якій людина зверталася до божества з проханням припинити чийсь негативний вплив на себе. Згодом молитва і прохання перейшли в наказ, з яскравим впливом східних вірувань, що відобразились у незнайомих формулах, походження яких було назавжди загублене. Очевидно, що ці таблички з невідомими письменами служили засобом як наговору, так і привороту. Це підтверджує і Арнобій⁵, зазначивши, що в його часи Псілли та Марси (заклинателі змії, міфічні жителі Лівії та Нижньої Італії) продавали подібні таблички, що служили замовляннями від смертоносних ударів та отруйних укусів змії [Помяловский, 1873].

Іншим видом проклять були *tabulae defixiones*, які містили наговори щодо присвяти душі померлого підземним богам, вони заривалися в будь-яку могилу з метою негативного впливу на живу людину. Історичним свідченням цього ритуалу є згадки історика Тацита (лат. Publius Cornelius Tacitus; 50– 120 р. н. е.) та Діона Кассія⁶ про те,

³ *Tabulae defixiones* – таблички проклять, які створювались у вигляді свинцевих пластинок, тонких і довгих, що дозволяло скручувати її в циліндр, і в такому вигляді складати в глиняний посуд у вигляді вази.

⁴ Апулей (*Apuleius*, бл. 125—180 рр. н. е.) — римський письменник, філософ-платонік, ритор, писав твори грецькою і латиною.

⁵ Арнобій — ранньохристиянський богослов та апологет IV ст., автор твору «Проти язичників».

⁶ Діон Кассій (лат. *Lucius Claudius Cassius Dio Cocceianus*; між 155 і 164 р. н. е. 230 р. н. е.) —

що таблички проклять були знайдені саме в домі Германіка⁷ після його передчасної смерті. Складно пояснити подібне ухилення від магічного ритуалу.

Saevam vim morbi augebat persuas ioveneni a Pisone accepti; etreperiebantur solo ac parietibus erutae humanorum corporum reliquiae, carmina et devotiones et nomen Germanici plumbeis tabulis insculptum, semus tic ineres ac tabooblit ia liaquem aleficaquis creditur animas numinibus infernis sacrari. (Сильну силу недуги поглиблювала упевненість Германіка в тому, що він отруєний Пізоном; і дійсно, в будинку Германіка не раз знаходили на підлозі і на стінах витягнуті з могил залишки людських трупів, накреслені на свинцевих табличках, і тут же – ім'я Германіка, напівобгорілий прах, що сочиться гноєм, та інші знаряддя знахарства, за допомогою яких, як вважають, душі людські посвячуються богам пекла) (*Tacitus, Annales, liber 2, 69*).

Спільним для наговорів, замовлянь та приворотів є звертання до підземних богів: *Dispater* (батько Діт – римський бог, що притривувався до грецького Плутона, іноді до Гермеса – хтонічного бога-провідника мертвих душ). Частим є звертання до Геї-матері Землі (*Matergenuit, materrecepit* – мати породила, мати прийме), до Персефони – цариці підземного світу, до Гекати (покровительки нечисті, чаклунства та ворожін), що має подібні риси з Артемідою, та до Кори – божества помсти та смерті. Звертання до дрібних божеств – Манів (*diiManes*⁸) мало досить суперечливий характер, оскільки не виключалася можливість впливу цих божеств на живих людей. Мани намагалися привернути до себе душі живих, залякували, викликаючи хворобу чи навіть смерть. Лише іноді звертання до Манів вживається в прокляттях (*imprecationes*), спрямованих на особу, на яку насилаються найстрашніші тортури чи смерть.

Формули *devotiones* (віддавання жертви підземним богам) не містили прямого звертання до конкретного божества, проте мали певну вербальну формулу – *nomen delatum est, hanc ostiam acceptam habeaset consumas* (ім'я зазначеного, прийми цей дар за бажаний і занасту).

Цікавим в дослідженні наговорів, та й взагалі всіх магічних формул, є мотиви, які спонукали до їх створення. Якщо, наприклад, для любовного привороту існує мотив зради, то для інших – здійснення вбивств, що спонукало родичів до помсти, та дрібних злочинів, таких, як крадіжки. Наговори наносилися на спеціальні таблички, які вивішувалися на зовнішній стороні храму. Для досягнення цілей такі таблички повинні були містити докладну вказівку на провину певної особи з тією метою, щоб ця особа, впізнавши в описі себе, поспішила, остерегаючись згубного впливу богів,

римський консул та історик грецького походження, автор часто цитованої «Римської історії» (др.-гр. Ρωμαϊκή Ιστορία,) в 80 книгах, що охоплює історію від прибуття Енея до Італії до часів Александра Севера.

⁷ Германік (лат. *Germanicus Iulius Caesar Claudianus*), уроджений Тіберій Клавдій Нерон Германік (лат. *Tiberius Claudius Nero Germanicus*), також згадується як Нерон Клавдій Друз Германік (лат. *Nero Claudius Drusus Germanicus*), частіше згадується як Германік (15 до н. е. — 19 р. н. е.) — римський воєначальник і державний діяч, консул 12 та 18 років, що прославився своїми масштабними германськими кампаніями, почесний когномен *Germanicus* — «Германський» він, як і його брат, успадкував від батька в 9 р. до н. е.

⁸ *Dii Manes* – божества підземного світу чи духи померлих родичів, покровителів роду.

виправити свою помилку або визнати свою провину: наклеп на когось, присвоєння чиеїсь власності, борг, тощо.

Отже, дослідження можливостей генологічної класифікації сакральних текстів виявило низку критеріїв, релевантних для їх поділу. Всі сакральні тексти за критерієм сфери їх використання було поділено на магічні та релігійні. Інші класифікації можуть спиратися на найрізноманітніші критерії: зміст, стиль, мову та хронотоп написання, авторство (його наявність або відсутність), мотив використання, форма представлення, наявність/відсутність ритуалу. Залежно від призначення сакральних текстів було чітко розмежовано поняття замовляння, наговору та привороту. Запропоновані класифікації будуть використані у подальших дослідженнях як база для тлумачення вище зазначених текстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Адмони В. Г.* Система форм речевого высказывания / Владимир Григорьевич Адмони. – СПб. : РАН Ин-т лингв. исслед, 1994. – 153 с.
2. *Алпатов В. М.* Вопросы лингвистики в работах М. М. Бахтина 40–60-х годов / В. М. Алпатов // Вопросы языкознания. – 2001. – № 6. – с. 123–137.
3. *Арутюнова Н. Д.* Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
4. *Балли Ш.* Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. —416 с.
5. *Бахтин М. М.* Собрание сочинений : в 7 т. / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Русские слова-ри, 1996. – Т. 5 : Проблема речевых жанров. – с. 159–206.
6. *Бацевич Ф. С.* Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
7. *Иванова Р. А.* Сакральный текст какособый тип специального текста / Р. А. Иванова // *Linqua mobilis: Научный журнал. Вып. № 1(15) //* – Челябинск: Челябинский государственный университет, 2009. – с. 51-55.
8. *Кухаренко В. А.* Інтерпретація тексту: підруч. для студ. старш. курсів філол. спец./ Валерія Андріївна Кухаренко. – 3-е вид. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 261 с.
9. *Тернер В. У.* Символ и ритуал /Виктор УиттерТернер.– М.,: Наука, 1983. – 39 с.
10. *Помяловский И. В.* Эпиграфические этюды/Иван Васильевич Помяловский. – СПб., 1873.
11. *Чернявская В. Е.* Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность / Валерия Евгеньевна Чернявская. – М. : Либроком, 2009. – 248 с.

Стаття надійшла до редакції 21.10. 2014.

ГЕНОЛОГИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ САКРАЛЬНЫХ ЛАТИНСКИХ ТЕКСТОВ

Статья посвящена проблемам современной генологии, в частности, специфике сакральных текстов как жанра речевой коммуникации. Предложены классификации сакральных текстов с опорой на возможные критерии их упорядочения. Разграничены понятия заговора, наговора, проклятия.

Ключевые слова: *генология, классификация, сакральный текст, заговор, наговор, проклятие.*

Galamaga H., PhD Student,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

The article is devoted to the problems of modern science of genre, in particular, to the specifics of sacred texts as a genre of speech communication. Different classifications of the sacred texts are being proposed, built on possible criteria for ordering them. Notions of spell, hex, malediction are being differentiated.

Keywords: *science of genre, classification, sacred text, spell, hex, malediction.*

УДК 81'23=112.2=161.2

Гнатюк Л. П., д. філол. н., проф.,
Институт філології КНУ імені Тараса Шевченка

КОРИГУВАННЯ КАРТИНИ СВІТУ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ МОВНОЇ ФУНКЦІЇ ВПЛИВУ НА СВІДОМІСТЬ

У статті в контексті проблеми впливу мови на свідомість розглянуто питання про зміни в мові, наслідком яких можуть стати корективи в картині світу людини.

Ключові слова: *вплив мови на свідомість, картина світу, мовна картина світу, зміни в мові, зміни в картині світу.*

Однією з найважливіших лінгвістичних аксіом і в ХХІ столітті залишається те, що мова здійснює вплив на свідомість і поведінку індивіда й суспільства. В. фон Гумбольдт іще в першій половині ХІХ ст. сформулював відоме положення про те, що природна мова описує навколо народу певне коло, має зворотний вплив на його мислення, формує його світогляд [4, с. 311, 317, 319]. Американський лінгвіст Б. Уорф, фахівець з мов американських індіанців і автор гіпотези лінгвістичної відносності, небезпідставно вважав, що “прийняті норми вживання слів визначають деякі форми мислення і поведінки” [12, с. 58]. Пригадаймо і відомий вислів австрійського філософа Л. Вітгенштайна, який своїм “Логіко-філософським трактатом” здійснив